

zaterdag
10 september 2022
10.00-17.00 uur

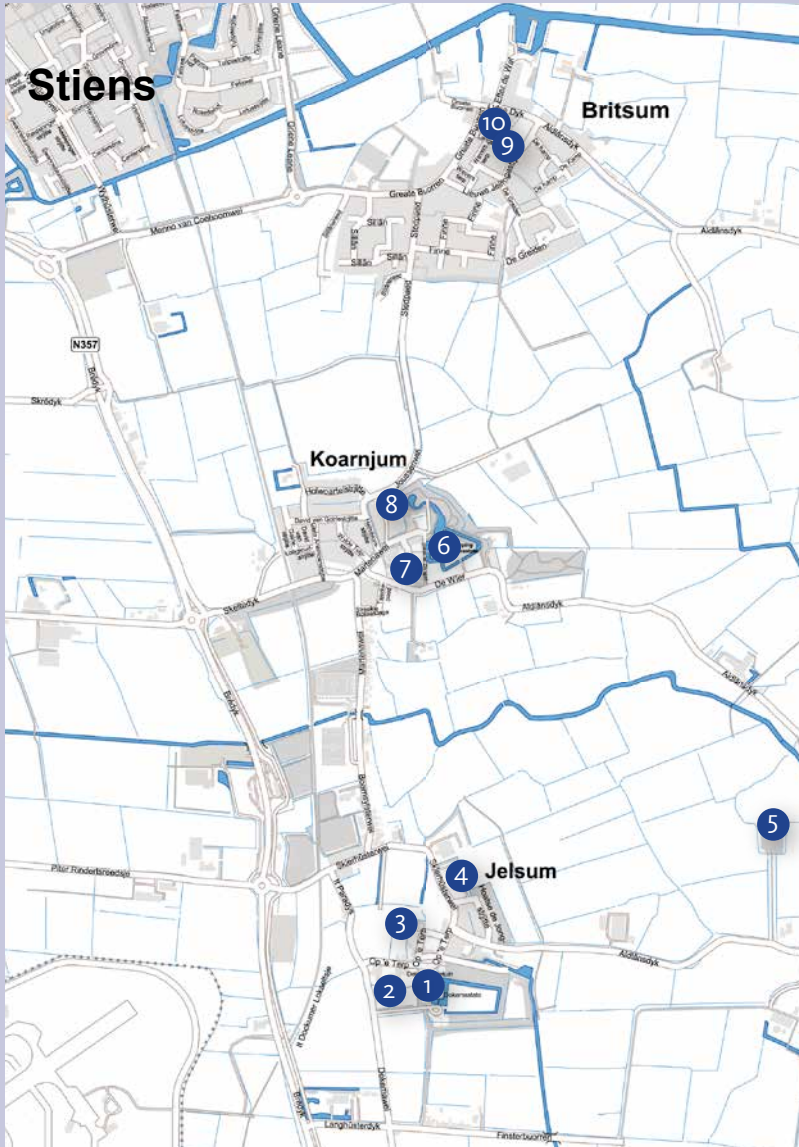

**VRIENDEN
LOTERIJ**
WIN MEER, BELEEF MEER

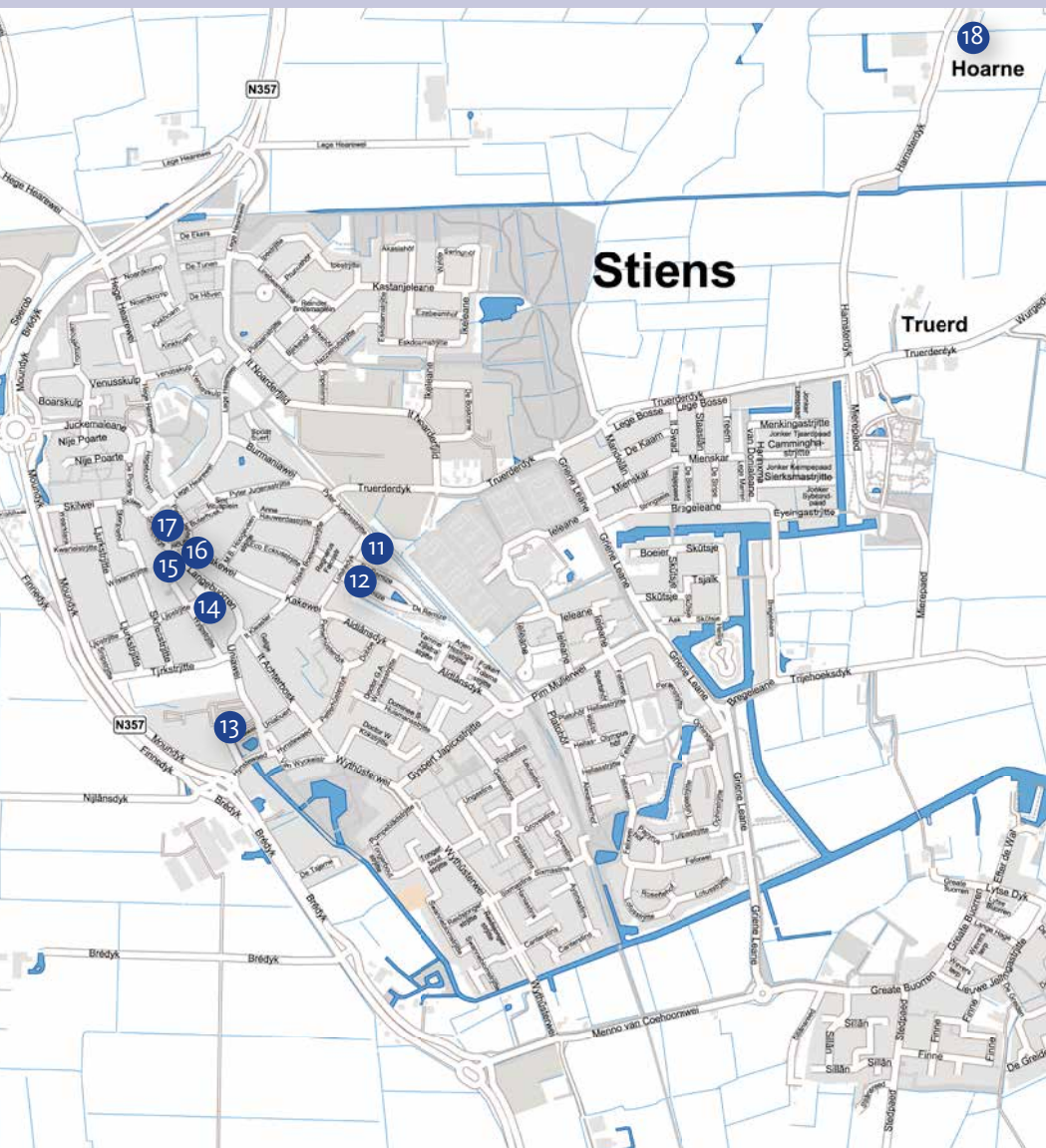
**OPEN
MONUMENTEN
DAG**

TUSSEN DOKKUMER EE EN MIDDELZEE

- 1. Jelsum – Dekemawei 5 (Dekemastate)
- 2. Jelsum – Dekemawei 1 (Kop-hals-romp boerderij)
- 3. Jelsum – Op 'e Terp 26 (Sint Genevakerk)
- 4. Jelsum – Skierhústerwei 6 (Bonnema's pleats)
- 5. Jelsum – Aldlânsdyk (Terrein Hinnemastate)
- 6. Koarnjum – Swarte Singel 1-2 (Martenastate)
- 7. Koarnjum – De Wier 7 (Nicolaaskerk)
- 8. Koarnjum – Jousenwei 4-10 en Martenawei 4 (Martenazathe)
- 9. Britsum – Lange Hage 2 (Middenstandswoning)
- 10. Britsum – Lange Hage 2 (Middenstandswoning)

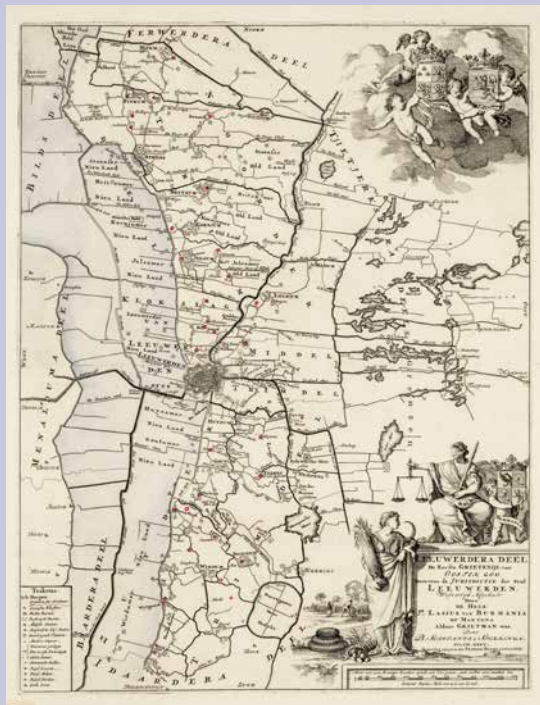
- 10. Britsum – Greate Buorren 1 (Sint Johanneskerk)
- 11. Stiens – Lutskedyk 1-3 (Stationsgebouw NFLS)
- 12. Stiens – Lutskedyk 7 (Remise NFLS)
- 13. Stiens – Mounepaed 5 (Korenmolen De Hoop)
- 14. Stiens – Ljipstrjitte 1 (Gemeentehuis)
- 15. Stiens – Smelbrêge 6 (Doktershuis)*
- 16. Stiens – Langebuorren 5 (Rentenierswoning)
- 17. Stiens – Pieter Jellessingel 1 (Sint Vituskerk)
- 18. Stiens – Harnsterdyk 8 (Zathe De Botermijn)

* na aanmelding vooraf

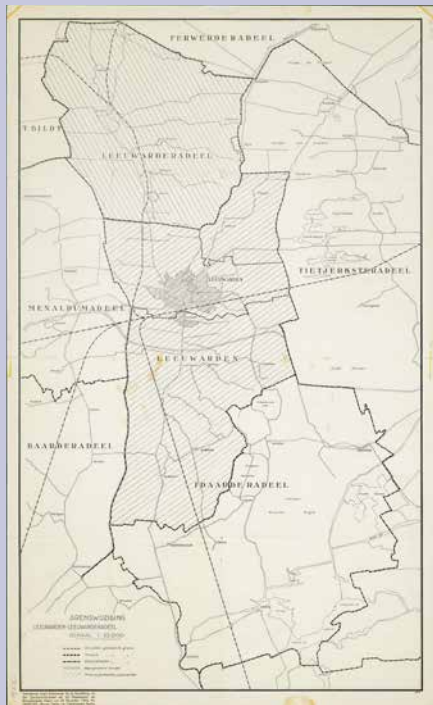
TUSSEN DOKKUMER EE EN MIDDENZEE

De streek rond de dorpen Britsum, Jelsum, Koarnjum en Stiens behoorde tot de samenvoeging met de gemeente Leeuwarden in 2018 tot de gemeente Leeuwarderadeel, die reikte van Hijum in het noorden tot aan Leeuwarden in het zuiden. Vanaf de late middeleeuwen tot 1851 was het een van de zogeheten grietenijen van Friesland. Daarna werd het een gemeente, gelegen tussen de grenssloot de Zwette – in de voormalige Middelzee – in het westen en de Dokkumer Ee in het oosten. Oorspronkelijk was Leeuwarderadeel veel groter en behoorde ook Leeuwarden, waaraan de grietenij/gemeente haar naam ontleent, erbij. De stad zelf werd in de 13e eeuw losgemaakt (geëximeerd) uit de grietenij, die oorspronkelijk uit een noordelijk,

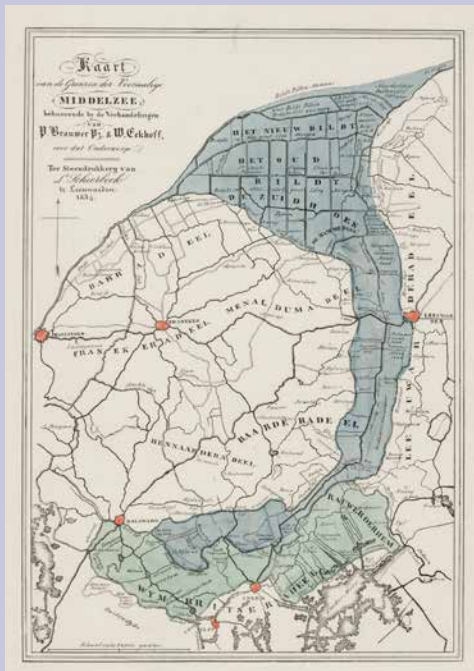
midden en zuidelijk trimdeel (derde deel) bestond. Het Middentrimdeel werd al in 1435 bij de stad gevoegd en vormde daarmee tot 1944 de gemeente Leeuwarden. In het laatstgenoemde jaar werd vanwege de snelle groei van het aangrenzende dorp Huizum het Zuidertrimdeel bij Leeuwarden gevoegd. Behalve Huizum gingen ook de dorpen Hempens, Teerns, Goutum, Wirdum (inclusief Wytgaard) en Swichum mee over. Omdat Lekkum en Miedum nu door de Dokkumer Ee van het overgebleven Leeuwarderadeel – in feite het voormalige Noordertrimdeel – waren gescheiden, voegde men ook deze dorpen bij Leeuwarden. Zo bleef een nagenoeg rechthoekige gemeente Leeuwarderadeel over met Stiens als hoofdplaats.

Grietenijkaart van Leeuwarderadeel, 1718

Kaart met de oude en nieuwe grenzen van Leeuwarderadeel per 1 januari 1944

Ligging van de Middelzee

De vier dorpen zijn gelegen op de halve-maanvormige kwelderwal van de voormalige Middelzee, die er als het ware de ruggengraat van vormt. Ze maken deel uit van een snoer van dorpen van Grou in het zuiden tot Holwerd en Ternaard in het noorden. Tot in de late middeleeuwen was de Middelzee of Bordine in feite de benedenloop en de monding (estuarium) van het riviertje de Boorne in de Waddenzee. Vanuit de Middelzee was in de loop der tijd een brede band van klei afgezet die het landinwaarts gelegen zandgebied van de Wâlden omzoomt. Dicht bij de Middelzee, waar de stroom het sterkst was, werd de grovere, zandige en kalkrijkere klei (zavel) afgezet, geschikt voor de akkerbouw. Meer landinwaarts kwamen de kleinere kleifracties tot bezinking en ontstond een kwelderbekken van kalkarme klei, de zogeheten knipklei. Deze lager gelegen, compactere en vochtiger kleisoort is geschikter

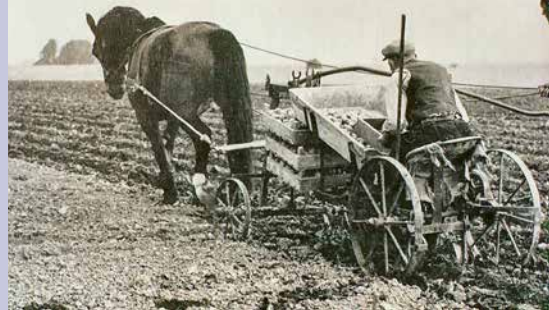
als grasland en strekte zich uit tot aan en over de Dokkumer Ee. Over de kwelderwal loopt de Brédyk, de middeleeuwse zeedijk waarop thans de N357 ligt.

Het gehele kleigebied is vanaf de kwelderwal langs de Middelzee in cultuur gebracht. Sloten werden gegraven ten behoeve van de afwatering en de begrenzing van gebruikseenheden en dorpterritoria. De doorgaande tochtsloten – als mearen aangeduide grenswateren zoals de Jelsumervaart, de Cornjumervaart en de Stienservaart, maar ook de Jousen en de Wurge – werden haaks op de kwelderwal landinwaarts gegraven, veelal door aaneenschakeling en verbreding van bestaande sloten. Deze weteringen geven de hoofdrichting van de verkaveling aan, waarbij vanwege de hogere ligging van de kwelderwal en het dichtslibben van de Middelzee – die omstreeks 1290 door de Skrédyk werd ingepolderd – de afwatering oostwaarts naar de Dokkumer Ee plaats heeft.

De oudste kerkdorpen in dit gebied ontstonden vanaf de tweede helft van de 13e eeuw op de relatief hoge kwelderwal langs de toenmalige kustlijn. Als oerparochie geldt de Leeuwarder Sint Vituskerk van Oldehove, gesticht vanuit de abdij van Corvey aan de Wezer. De oudste dochterkerk daarvan werd de kort voor het jaar

Brédyk bij Jelsum, 1919

Scheepvaart op de Dokkumer Ee, circa 1905

Poten van aardappelen bij Stiens

Midden van de pagina: portret van Menno van Coehoorn, in 1819 vervaardigd door J.E. Marcus naar een 17e-eeuws schilderij

1000 gestichte Sint Vituskerk van Stiens. Van deze laatste kerk was de kerk van Britsum op haar beurt een dochter, net als de eveneens aan Sint Vitus gewijde kerk van Wijsen en de kerken van Feinsum en Hijum. De kerken van Jelsum en Koarnjum, evenals die van Britsum gesticht in de 12e eeuw, waren op hun beurt dochterkerken van Oldehove.

Vanwege zijn vruchtbaarheid was en is zo goed als het gehele gebied in cultuur gebracht. Behalve de dorpsterpen zelf telde het buitengebied een aantal aansprekende terpen, zoals die van Truerd, Zwaarderterp, Swynserhûs en Hinnema. Circa één-vijfde van de grond is in gebruik als bouwland, met name rond de dorpen op de kwelderwal en op de nieuwlanden in de voormalige Middelzee. In de 16e eeuw was nog circa 40 % van de grond in handen van kloosters en kerken; in Jelsum zelfs driekwart van de grond. Ook de in versterkte huizen of stinsen woonachtige adel, met name de Martena's in Koarnjum en de Camstra's, later Dekema's in Jelsum, had een aanzienlijk aandeel in de grondeigendom. Hun maatschappelijke positie werd alleen maar sterker nadat de Staten van Friesland omstreeks 1640 alle in beslag genomen kloostergoederen in de verkoop deden.

In feite waren de kaarten voor de adel al vanaf circa 1300 geschud dankzij de inpoldering van de Middelzee door middel van de Skrédyk. Het leidde tot een sterke stijging van de productiviteit van de grond. Tijdens de late middeleeuwen verzezen zo omgrachte stinsen in de dorpen, waaronder Martenastate (Koarnjum), Dekemastate (Jelsum), Burmania en Unia (Stiens). Deze adellijke huizen staan dikwijls bekend onder verschillende namen, afhankelijk van de familie die er zetelde.

De dorpen werden tevens bekend als geboortegrond of werkterrein van een aantal befaamde historische figuren, zoals de filosoof David van Goirle/Gorlaeus (1591-1612), de theoloog Balthasar Bekker (1634-1698), vestingbouwer Menno van Coehoorn (1641-1704) en de dichter-journalist-politicus Pieter Jelles Troelstra (1860-1930).

Een aantal stinsen in het gebied werd gedurende de 16e en 17e eeuw omgebouwd tot comfortabele staten, omringd door fraaie lommerrijke tuinen. Zij geven met de op terpen gelegen dorpskerken hun bijzondere charme aan deze dorpenreeks ten noorden van Leeuwarden.

Meindert Schroor
sociaal-geograaf

1. Jelsum – Dekemawei 5 (Dekemastate)

De omgrachte Dekemastate bestaat uit een eenlaags L-vormig gebouw met zadeldak en twee topgevels. De state vormt een ensemble met de tuinmanswoning, de boerderij, de historisch aangelegde tuin en de brug met rijk versierde poort.

In de 14e eeuw werd op deze plek een zaalstins gebouwd, die eind 15e eeuw is afgebrand.

Restanten van de middeleeuwse stins zijn nog steeds zichtbaar in de kelder van de state. Aan het begin van de 16e eeuw gaven Hette van Dekema en Reynsck Camstra de opdracht om op de oude fundering een state met twee verdiepingen te bouwen. Het voorname huis was in het bezit van de adellijke familie Camstra, maar werd na het huwelijk tussen Camstra en Dekema vervolgens Dekemastate genoemd. Deze en latere bewoners zijn terug te zien in de zaal met familieportretten.

Een eeuw na de bouw werden de zuidvleugel en de wapenstein toegevoegd. De huidige vorm ontstond in 1814. De toenmalige eigenaar Gerard van Wageningen liet de state moderniseren en liet het hoofdgebouw verlagen met een verdieping. De familie Van Wageningen had de state twee eeuwen lang in bezit.

Dekemastate, 1722

Uit verschillende periodes zijn elementen bewaard gebleven. Bijzonder is bijvoorbeeld de vroeg 19e-eeuwse zaal met empire details. Op de zolder zijn nog oude gipsen te vinden die in de 17e eeuw op de schouw stonden. Hier en daar zijn onderdelen uit eerdere tijden teruggebracht, zoals een reconstructie van de oude loopbrug die in 1905 voor de state werd geplaatst.

In 1996 kocht het Old Burger Weeshuis Dekemastate en restaureerde het complex. Na de restauratie werd de state een museum waarin het leven van een voorname Friese familie rond 1930 wordt getoond.

2. Jelsum – Dekemawei 1 (kop-hals-romp boerderij)

De boerderij op de hoek van de Dekemawei en Op 'e Terp kent een lange geschiedenis. In 1640 behoorde hij toe aan Gosse van Coehoorn, de vader van de bekende militair en vestingbouwkundige Menno van Coehoorn. De 'bruiker' was toen een zekere Atse Claesen.

Zo'n tweehonderd jaar later was de zathe in het bezit van een naamgenoot, Atze Klazes Hoekstra, die de boerderij omstreeks 1842 liet ver- of herbouwen. Atze's achterkleinzoon Klaas Lourens Olivier (1869-1928) erfde in 1877 de *uitmuntende zathe en landen, staande en gelegen aan de Buren te Jelsum*. Hij was toen nog een kind.

Zelf had Klaas geen ambities voor het boerenbestaan en op latere leeftijd werd hij advocaat en procureur in Amsterdam. De zathe en landen in Jelsum verpachtte hij – net zoals zijn grootvader deed – decennialang aan de familie Van der Burg, waardoor de boerderij nu soms nog *Van der Burgpleats* wordt genoemd.

In 1912, kort nadat Johannes van der Burg het boerenbedrijf van zijn vader Linze had overgenomen, werd het schuurgedeelte

Dekemawei 1 gezien vanuit de kerktoren van Jelsum

aanzienlijk vergroot. De boerderij heeft een aantal monumentale kenmerken behouden, zoals een sierlijke daklijst en een uilenbord. Een van de koetshuizen uit circa 1900 heeft nog waardevolle gesmoorde gegolfde Friese dakpannen. Het andere koetshuis heeft platte Friese pannen.

Klaas Lourens Olivier trouwde nooit en kreeg geen kinderen. Hij overleed in mei 1928 en bepaalde bij testament dat al zijn bezittingen, op enkele legaten na, werden nagelaten aan het Sint Anthony Gasthuis in Leeuwarden. Dat kreeg uiteindelijk de beschikking over een kapitale erfenis waarvan ook de pachtboerderij in Jelsum deel uitmaakte. Het gasthuis zette de pacht met de Van der Burgs nog tot begin jaren '70 voort en verkocht de boerderij in 1981 in verband met een ruilverkaveling.

3. Jelsum – Op 'e Terp 26 (Sint Genovevakerk)

De Hervormde dorpskerk is in de 12e eeuw in romaanse stijl van tufsteen gebouwd op een van de twee terpen van Jelsum. De bakstenen toren dateert uit de 13e eeuw. Het vijfzijdige koor met gotische vensters werd in de 15e eeuw in baksteen aangebouwd. Bij die verbouwing werden ook de kerkmuren verhoogd, wat nog

steeds goed te zien is aan de noordmuur. In die muur zijn twee rijen spaarvelden te herkennen, gedekt door rondboogfriezen.

De kerk is in 1781 ingrijpend opgeknapt, met helaas minder aandacht voor oorspronkelijke onderdelen. Ook in 1974-'75 zijn grote herstelwerkzaamheden uitgevoerd, met onder andere nieuwe bepleistering, nieuwe lambrisering en vloeren en een correctie van de 'uitgezakte' noordmuur. Tegen de zuidmuur bevindt zich een grafkelder uit begin 19e eeuw voor het geslacht Van Wageningen, lange tijd de bewoners van Dekemastate.

De kerk heeft nog een aantal eikenhouten banken daterend uit de 16e eeuw. In 1660 werden nieuwe banken aangebracht, waarvan ook nog een paar bewaard zijn gebleven. De overige banken dateren uit 1915. De eikenhouten preekstoel, versierd met korinthische pilasters, is in 1703 vervaardigd door timmerman Jan Aukes. Het middenpad is geheel bedekt met zerken, onder andere van de predikantenfamilie Bekker. Het orgel is in 1834 gebouwd door de Leeuwarder orgelbouwers L. en J. van Dam. In de kerktoren hangen een kleine en een grote klok. Het mechanische smeedijzeren uurwerk

Sint Genovevakerk, 1722

dateert uit de 17e eeuw en is later voorzien van elektrische opwinding.

De Sint Genovevakerk werd in 2017 door de Hervormde gemeente overgedragen aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken. De toren is eigendom van de Stichting Monumentenzorg Leeuwarderadeel.

4. Jelsum – Skierhústerwei 6 (Bonnema's pleats)

Aan het begin van de 20e eeuw overheersten in Friesland vooral de kop-hals-romp en stelp-boerderijen, waarin het vee en de opslag van hooi in één ruimte waren ondergebracht.

De stallen waren vaak krap, waardoor koeien op elkaars uiers traptten met speenontstekingen als gevolg. Ook veeziekten konden zich in de bedompte ruimten snel verspreiden.

Het antwoord op de problemen was de gelede boerderij, waarvan Bonnema's pleats een bijzonder mooi voorbeeld is. Omdat deze boerderijen ontstonden in de bloeitijd van de coöperatieve zuivelfabrieken, zijn er geen ruimten meer in opgenomen voor de thuisfabricage van boter en kaas. De hoge en goed geventileerde, ruime stallen bevorderden de gezondheid van het vee en daarmee van de melkproductie die aan de zuivelfabrieken kon worden geleverd. De bewoners van Bonnema's pleats hoefden daarvoor niet ver: de zuivelfabriek grensde direct ten noorden aan het erf van de boerderij.

Het hooi werd – anders dan in de oudere boerderijtypes – in een aparte ruimte opgeslagen, verder van het woongedeelte, waardoor bij hooibroei de boer een goede kans maakte om niet zijn hele hebben en houden te verliezen. In het stalgedeelte zijn nog rails zichtbaar van de voerlorrie naar de hooischaar.

Veel gelede boerderijen in Friesland werden in opdracht van gasthuizen en van de landadel

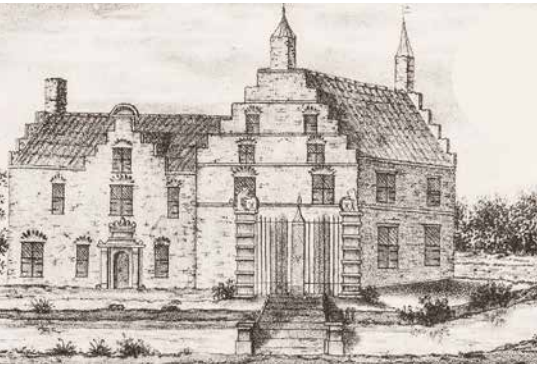
Bonnema's pleats, 2022

gebouwd, maar Bonnema's pleats werd in 1911 gebouwd op initiatief van de veehouder en latere bewoner Johannes Eeltjes Bonnema (1860-1915). Zijn familie bleef drie generaties aan de Skierhústerwei wonen en verkocht de boerderij pas in 1985.

Bonnema's pleats is een ontwerp van de Huizumer architect Hendrik Nieuwland in de stijl van de Nieuwe Kunst, het Nederlandse antwoord op de Art Nouveau en Jugendstil. Het gebouw is van buiten fraai gedecoreerd boven de raampartijen, met pinakels op de daken en met een tegeltableau boven de entree. Binnenshuis vallen de geschilderde marmerimitatie in de hal en de met houtimitatie beschilderde deuren op. De woonkamer is voorzien van een plafond met sjablonen, waarvan de decoratie oorspronkelijk ook was aangebracht op panelen onder de vensterbank en de deur. In de keuken vallen vooral de schildpadtegels op de schouw op, waarmee vroeger de gehele wand was bedekt.

5. Jelsum – Aldlânsdyk (terrein Hinnemastate)

Aan het eind van een pad met dubbele bomenrij bevindt zich een vierkant omsloot stuk grond waarop van 1450 tot 1732 de Hinnemastate stond. Bijna driehonderd jaar woonden daar verschillende welgestelde families zoals de

Hinnemastate aan het begin van de 18e eeuw

Martenastate, circa 1890

Hinnema's en Donia's. De meest beroemde bewoner is zonder twijfel de predikant en theoloog Balthasar Bekker (1634-1698). Hij gebruikte de state, die in bezit was van de familie van zijn echtgenote Frouk Fullenius, aanvankelijk als zomerhuis.

De sinds 1680 in Amsterdam woonachtige Bekker was aanhanger van de verlichte filosoof Descartes. Zijn boekenreeks *De betoverde wereld* was aan het einde van de 17e eeuw zeer opzienbarend, vooral omdat daarin het bestaan van heksen, spoken en de duivel in twijfel werd getrokken. De publicatie bracht Bekker in conflict met de kerk, waarna hij enige tijd introk bij zijn zoon op de Hinnemastate. Hij overleed in 1698 in Amsterdam, maar werd begraven in het familiegraf van Frouk in de kerk van Jelsum. Na Bekkers dood bleef *De betoverde wereld* de kerkelijke gemoederen nog lang bezighouden. Uiteindelijk leidde het boek er mede toe dat de heksenvervolgingen werden afgeschaft en dat krankzinnigen niet meer als bezetenen,

Portret van Balthasar Bekker

maar als zieken werden beschouwd. De terp waarop Hinnemastate ooit was gesitueerd werd in 1900 geheel weggegraven.

6. Koarnjum – Swarte Singel 1-2 (Martenastate)

Martenastate werd vanaf de 15e eeuw bewoond door de adellijke families Martena, Van Burmania en Vegelin van Claerbergen. De laatste bewoner, Duco Martena van Burmania Vegelin van Claerbergen (1859-1894), liet de state bij testament na aan de kerkvoogdij van Koarnjum. De huidige state ligt op een omgracht terrein en is in opdracht van het kerkbestuur gebouwd in 1899-1900 naar ontwerp van de Leeuwarder architect W.C. de Groot. Het gebouw verving de in verval geraakte en in 1899 afgebroken voorganger.

De state is een miniatuurkasteeltje in neorenaissancestijl en bestaat uit een L-vormige woning in één bouwlaag met een kapverdieping met levendig gedetailleerde trapgevels en een toren die een spits heeft in de vorm van een 'sipel'. De schildhoudende leeuwen in de gevel zijn afkomstig van de oude state, evenals het alliantiewapen met opschrift uit 1687. Het interieur bevat onder meer het epitaaf voor Epo Sjuk van

Martenastate, 2022

Burmania (overleden 1775) bij de hoofdingang, een 19e-eeuwse houten schouw, lambriseringen en een betegelde keukenschouw. Het gebouw is recent verduurzaamd en levensloopbestendig gemaakt.

Naast het park ligt een weinig opvallende grafheuvel, afgesloten door een toegangshek. Op deze heuvel, omzoomd met monumentale bomen, zijn vroegere bewoners van de oude Martenastate begraven. Vóór het park is in 1955 de in 1620 vervaardigde barokke poort van het vroegere Landschapshuis aan de Turfmarkt in Leeuwarden geplaatst. Daarnaast staat de Túnmanswente, vroeger de tuinmanswoning van de Martenastate en nu in gebruik als 'theeschenkerij'.

7. Koarnjum – De Wier 7 (Nicolaaskerk)

De Nicolaaskerk van Koarnjum is in 1873 gebouwd ter vervanging van een bouwvallig geworden vroegmiddeleeuwse kerk. Het ontwerp

Oude Nicolaaskerk met zadeldaktoeren, afgebroken in 1873

is van de toen in Koarnjum wonende architect Foppe Brouwer. De vormgeving in een mengstijl van (vooral) neorenaissance en neogotiek heeft een levendig karakter met onder andere royale spitsboogvensters met fraaie gietijzeren tracersingen. De nieuwe Nicolaaskerk werd mede mogelijk door de gulle giften van de inwoners van de Martenastate, die hun eigen ingang kregen aan de noordzijde.

Door de uitbouw van de middelste traveeën met geveltoppen met aankapping wordt de suggestie van een dwarsbeuk gewekt, maar dat is het niet. De toren is half in de kerk gebouwd en heeft drie geledingen van ongelijke hoogte.

Op de overgangen van die geledingen zijn geprofileerde cordonbanden van kunststeen aangebracht. Een grote reeks zware consoles draagt de dakgoot. De toren wordt bekroond met een achzijdige ingesnoerde spits.

Vanuit de voorkerk leiden twee deuren naar de kerkzaal. De kerk heeft een traditionele protestantse inrichting met een preekstoel in het midden van de zuidmuur. De drie herenbanken met gebogen luifels op ranke gietijzeren zuilen dateren uit de bouwtijd. De eiken preekstoel dateert vermoedelijk uit de 18e eeuw. In het koor hangen drie borden uit de vorige kerk. Het tiengebodenbord is voorzien van een renaissance

rolwerkcartouche en dateert uit 1602, vernieuwd in 1853. Op dit bord zijn de wapens van Van Goirle en Martena aangebracht. In het gangpad ligt het graf van de jong gestorven filosoof David van Goirle (1591-1612). Het orgel is in 1882 gebouwd door L. van Dam en Zonen uit Leeuwarden. De kerk is in 2017 overgenomen door de stichting Alde Fryske Tsjerken.

Martenazathe voor herbouw van het voorhuis

8. Koarnjum – Joussewei 4-10 en Martenawei 4 (Martenazathe)

Martenazathe werd gebouwd in 1863-'64 naar ontwerp van de architect H.R. Stoett uit Leeuwarden, in opdracht van de familie Van Burmania Vegelin van Claerbergen. De boerderij diende vanaf het begin als pachtboerderij. Uit 1893 is een huurcontract bekend met boer Tjebbe Aconius Hettinga. In 1895 werd de boerderij aangekocht door het Old Burger Weeshuis, dat de verhuring voortzette. De zathe kreeg de vorm van een kop-hals-romp boerderij. Het voorhuis werd in 1939 nieuw gebouwd in een kenmerkende, maar sobere late jaren '30 stijl. Ten zuiden van de boerderij staat een schuur met wagenhuis ('lytshûs'), in 1910 in neoclassicistische stijl gebouwd naar een ontwerp van de Leeuwarder architect J.L. de Vries.

Ongeveer de helft van de buitengevels van de romp dateert nog uit de oorspronkelijke bouwtijd. Het gaat om steens metselwerk in kruisverband van Friese geeltjes. De constructie van de schuur bestaat uit vier grote dekbalkgebinten. Het voorhuis is dwars en voorzien van een schilddak met geglazuurde bolpannen en met hoekschoorstenen. Op het dak van het

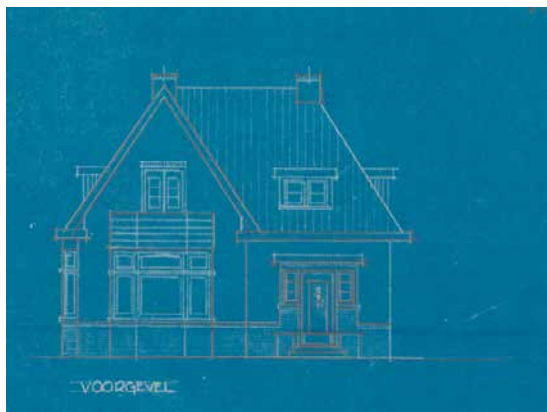
lytshûs liggen nog oude Friese golfpannen en ook het oude hooiluik met kozijn in de voorgevel is nog oorspronkelijk.

In november 2020 is de boerderij verkocht door boer Hettinga, de laatste actieve boer op deze plek. De boerderij was 127 jaar in gebruik bij zijn familie. In de Martenazathe zullen vier wooneenheden worden gerealiseerd met veel aandacht voor de monumentale waarde van het oorspronkelijke gebouw, waaronder het majestueuze bintwerk. Het voorhuis uit 1939 zal worden gerenoveerd. In het lytshûs komt een educatie- en informatiecentrum. Het gehele terrein wordt door de Stichting Martena State vergroend tot een inheemse bloemenweide die in verbinding zal staan met het huidige landschapspark van Martenastate.

9. Britsum – Lange Hage 2 (middenstandswoning)

Kort na het overlijden van landbouwer Sipke Pieters Bouma (1870-1931) besloot zijn weduwe Tietje Binnes Hiemstra hun boerderij in Britsum te verlaten en naar het dorp te verhuizen. Aan de Lange Hage, op de hoek van Weversterp, liet zij in gele en rode baksteen een royale nieuwe woning optrekken, in stijl verwant aan

Bouwtekening Lange Hage 2, 1931

de Amsterdamse School. Voor het ontwerp werd architect Arjen Veeninga uit Suawoude in de arm genomen die zijn voorstel in 1931 gereed had. Het huis heeft typische jaren '30 kenmerken zoals kleurrijk gedecoreerde glas-inloodramen, een kamer en suite en een hal met terrazzovloer. De aanbouw aan de achterzijde werd in 1979 aanzienlijk vergroot en biedt plaats aan een berging en badkamer.

10. Britsum – Greate Buorren 1 (Sint Johanneskerk)

De markante kerk op de hoge terp van Britsum is veel ouder dan hij nu lijkt. Het exterieur verbergt een fascinerende middeleeuwse structuur en interieur. De bouw van de kerk is al aan het einde van de 12e eeuw gestart. Vanwege de bouwvallige staat werd de kerk in 1875 ommetseld en ruim twintig jaar later werd de westelijke zijde met toren decoratief bepleisterd.

Het oudste gedeelte van de kerk is het zogeheten gereduceerde westwerk dat bestaat uit de toren en twee overwelfde zijruimten. Het romano-gotische schip van de kerk met rondgesloten koor is aansluitend hierop gebouwd tussen 1240-1260. Opvallend mooi zijn de tufstenen gewelven met zware ronde ribben

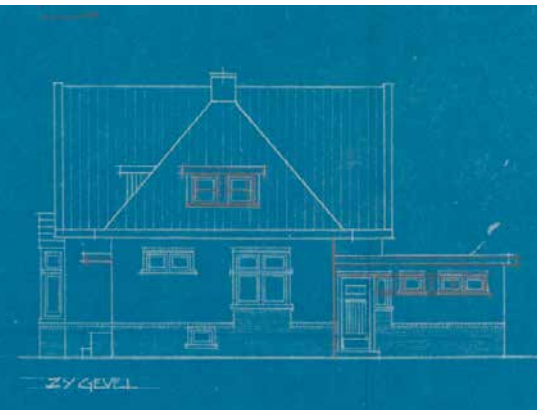

Sint Johanneskerk, ca. 1960

die in de kruinen in verschillende patronen samenkomen.

De kerk heeft zeer bijzondere, gerestaureerde muurschilderingen, mogelijk uit de 13e eeuw. Ze laten taferelen uit het Oude en Nieuwe Testament zien. Lange tijd waren die verborgen achter kalklagen die waarschijnlijk zijn aangebracht bij een versoering van het interieur van de kerk tijdens de Reformatie. Bij de restauratie van de kerk aan het eind van de vorige eeuw werden de muurschilderingen bij toeval ontdekt en in tien jaar weer zichtbaar gemaakt. In de kerk is geen verwarming, omdat dat funest zou zijn voor de schilderingen.

In de Sint Johanneskerk bevinden zich nog een 17e-eeuwse preekstoel, twee herenbanken met wapens en bekroning uit de 17e en 18e eeuw en vijf oude zerken uit de 16e, 17e en 18e eeuw. Het

orgel is in 1861 door de Leeuwarder orgelbouwer Willem Hardorff gemaakt. De toren heeft een 17e-eeuws torenuurwerk en een kleine en grote klok uit 1507 en 1660. De kerk is in 1980 overgenomen door de stichting Alde Fryske Tsjerken.

11. Stiens – Lutskedyk 1-3 (stationsgebouw NFLS)

Een jaar nadat de Noord-Friesche Locaal Spoorwegmaatschappij (NFLS) was opgericht, werd in 1901 aan de Lutskedyk in Stiens begonnen met de bouw van een stationsgebouw met woning, wachtkamers en kantoren. Het betrof het enige station van de ‘eerste klasse’ langs de spoorlijn; alle andere dorpen kregen kleinere stations of zelfs eenvoudige haltes. Voor de NFLS was Stiens een belangrijk knooppunt in het spoorwegnet. De lijn vanaf Leeuwarden splitste hier in een tak naar Harlingen en een tak naar Anjum, het beroemde *Dokkumer Lokaaltsje*. Hoewel het station Stiens er goed op was toegerust, was het niet het personenvervoer waarvan de lokaalspoorweg het moest hebben. De toenemende concurrentie van autobusbedrijven zorgde er voor dat het passagiersvervoer in de beginjaren van de bezetting geheel werd gestaakt. Succesvoller was het goederenvervoer. Akkerbouwproducten

uit de ‘bouwhoek’ in het noorden van Friesland werden per spoor naar Leeuwarden vervoerd. Een belangrijke gebruiker was vanaf het midden van de jaren '70 de Zaaï- en Pootgoedcoöperatie ZPC.

Uiteindelijk legde het goederenvervoer op dit traject het af tegen de vrachtwagen. De laatste aardappeltrein reed in april 1995. Delen van de spoorlijn werden daarna opgebroken of omgevormd tot een fietspad.

Het station Stiens werd in 1951 verbouwd tot werkplaats van een garagebedrijf. De huidige woonbestemming kreeg het pand in 1978, toen het in twee woningen werd gesplitst, waarbij een gedeelte van de oude interieurs uit de NFLS-tijd behouden is gebleven.

12. Stiens – Lutskedyk 7 (remise NFLS)

De Noord-Friesche Lokaal Spoorwegmaatschappij (NFLS) liet in 1903 een grote remise bouwen bij het stationsgebouw, langs het spoor van Leeuwarden naar Dokkum. Het gebouw was bedoeld voor de stalling van locomotieven en wagons.

De remise bestaat uit twee evenwijdig aan elkaar gebouwde loodsen, voorzien van zadeldaken. Aan de kopzijde van de loodsen zijn nog goed de inmiddels dichtgemetselde

Gezicht op het station en spoorwegemplacement te Stiens, 1903

Remise NFLS, in de jaren 1950 in gebruik als opslagloods voor aardappelen

rondboogvormige ingangen te zien, waarlangs destijds het materieel het gebouw werd binnengereden. De kopgevels zijn voorzien van fraaie versieringen in gele en rode baksteen. In de zijgevels is de vakwerkconstructie waaruit de gevels zijn geconstrueerd, te herkennen. In 1995 reed de laatste (aardappel)trein over het spoor. Nog tot enkele jaren daarna was de remise in gebruik als opslagplaats voor aardappelen. Eind 2021 is het gebouw gekocht door een ontwikkelaar. De bedoeling is dat in de remise woningen worden gecreëerd: eigentijdse woningen met een monumentale ‘verpakking’. De remise is in 2014 aangewezen tot gemeentelijk monument vanwege de historische betekenis van het gebouw voor Stiens.

Remise NFLS, 2022

Mounepaed met molen De Hoop, circa 1920

13. Stiens – Mounepaed 5 (korenmolen De Hoop)

Eerste steen gelegd door Aaltje Pieters Duinker.

Den 8 October 1853 staat in de boog boven de deur van korenmolen De Hoop vermeld. Aaltje's vader Jan Duinker liet de molen in het midden van de 19e eeuw bouwen, maar deed hem na drie jaar alweer in de verkoop. In de decennia

Brand in molen De Hoop, 1991

die volgden, werd de functie van de windmolen langzamerhand overgenomen door stoommaalderijen. De Stiensers molen raakte in verval en de voorlopig laatste molenaar, Johannes van der Leij, gaf in 1922

opdracht om de gehele bovenbouw af te breken. De onderbouw – de zogenaamde ‘peperbus’ – bleef staan, werd van een dakje voorzien en in gebruik genomen als opslagruimte.

Pas nadat de gemeente Leeuwarderadeel de molenromp in 1976 had aangekocht, kreeg de molen de wind weer in de zeilen. Timmerbedrijf

Rients Tacoma herbouwde de achtkantige korenmolen in 1978-'79. Een groep Friese bakkers was een tijdlang vaste afnemer van het meel. Wekelijks werd er gemiddeld meer dan tienduizend kilo meel geproduceerd.

In de oudejaarsnacht van 1991 sloeg het noodlot voor molen De Hoop toe, toen een verdwaalde vuurpijl het rieten dak in vlam zette en de molen volledig afbrandde. Het volgende jaar werd al begonnen met de herbouw. Daarbij werd ook een aantal verbeteringen in het ontwerp aangebracht. De nieuwe molen kreeg een zolder minder, de kap werd gewijzigd en ook werden wieken met kleppen aangebracht, die de molen beter bestuurbaar maken. Op 15 april 1993 zette Commissaris van de Koningin Hans Wiegel de nieuwe molen in werking. Sinds 2005 wordt het gebouw beheerd door Stichting Molen De Hoop Stiens. Een groep enthousiaste vrijwillige molenaars zorgt ervoor dat de molen alle zaterdagen draait.

14. Stiens – Lijpstrjitte 1 (gemeentehuis)

Midden in de bezettingstijd werd het grootste gedeelte van de gemeente Leeuwarderadeel bij de stad Leeuwarden gevoegd. Van de oorspronkelijke 16.000 inwoners hield Leeuwarderadeel er vanaf 1 januari 1944 nog maar 5000 over in de dorpen Britsum, Koarnjum, Feinsum (inclusief Alde Leie), Hijum, Jelsum en Stiens. Vooralsnog kwam er geen nieuw gemeentehuis voor het sterk verkleinde Leeuwarderadeel. De gemeente werd nog tot 1965 bestuurd vanuit het gemeentehuis aan de Schrans in Leeuwarden, voorheen Huizum.

Daarin kwam verandering met de bouw van een gemeentehuis in Stiens naar ontwerp van het architectenbureau Nieman en Steeneken uit Assen. Het gebouw, waaraan de gemeente Leeuwarden verplicht moest meebetalen,

werd op 1 maart 1965 door Commissaris van de Koningin Linthorst Homan geopend. *Modern, ruim, functioneel ingedeeld*, was het oordeel van de Leeuwarder Courant destijds.

Passend in het tijdsbeeld werd het in baksteen, beton en kalksteen opgetrokken kubistische gebouw verfraaid met kunst, zoals de nu nog aanwezige glas-in-loodramen in de voormalige raadszaal van de hand van Jentsje Popma, die zijn geïnspireerd op de bollenteelt in deze streek. De bronzen deuren van kunstenaar Wladimir de Vries uit Groningen hebben voorstellingen in de vorm van taferelen met een boom met zes vruchten als verwijzing naar de zes dorpen in Leeuwarderadeel, de kerktoeren van Feinsum als verwijzing naar het dorpsleven, een veulen en kalf als verwijzingen naar het agrarische karakter van het gebied en twee mensen als uitbeelding van de inwoners.

De hardstenen pilaar in de hal is pas jaren na de bouw aangebracht: het kunstwerk van de hand van David van Kampen werd op 13 september 1984 onthuld. De boeken en dossiers symboliseren de openbare functie van en de bedrijvigheid in het gemeentehuis.

Nadat het gemeentehuis in de jaren '80 en '90 nog werd uitgebreid, onder andere met een geheel gewijzigde entree, verloor het door de opheffing van de gemeente Leeuwarderadeel per 1 januari 2018 zijn functie. Het gebouw

Gemeentehuis Leeuwarderadeel, circa 1965

kwam als gevolg van de gemeentelijke herindelingsleeg te staan en het heeft enkele jaren geduurd voordat er een passende herbestemming werd gevonden. Inmiddels zijn in de jongere aanbouw appartementen gerealiseerd en wordt de laatste hand gelegd aan een verbouwing tot multifunctioneel centrum *De Nije Skalm* en openbare bibliotheek.

15. Stiens – Smelbrêge 6 (doktershuis)

Het in 1838 gebouwde *Doktershûs* met de rijk versierde dakkapel valt op in het historische centrum van Stiens. Het pand is een typisch en vroeg voorbeeld van het neoclassicisme in Friesland. De dakkapel met houten pilasters onder een segmentvormige fronton en kapiteltjes in de Ionische stijl, bekroont de symmetrisch opgebouwde gevel. De vormgeving is van voorname eenvoud die bij het neoclassicisme hoort.

In 1894 is de monumentale centrale gang aangepast en werd het huis volgens de voorschriften van die tijd uitgebreid met een apotheek aan de achterzijde. De gang werd prachtig beschilderd: met vaardige hand schilderden decoratieschilders imitatiemarmere panelen. Een geschilderde vaas met bloemen heet de bezoeker welkom bij de hoofdingang. Het plafond heeft met goud versierde ornamenten. De vloer is belegd met prachtige Engelse mozaïektegels. Kort na de eeuwwisseling werd nog een fraai gestileerde geschilderde plantrank in Art Nouveau-stijl toegevoegd aan de gemarmerde lambrisering.

Bij de restauratie in 2012-'14 zijn de unieke schilderijen, die verstopt waren achter betimmeringen en stuclagen, weer tevoorschijn gehaald en waar nodig hersteld. Een deur tussen het voor- en achterhuis met een fraai geëtste ruit met een bloemenboeket en een

Doktershûs, 2022

landschapje met zwaluwen en draperieën van de glasfabriek Bouvy Dord[rech]t, sluit de gang af.

Andere verrassingen in de woning zijn diverse originele plafonds en twee reconstructies van terugggevonden behang uit de 19e eeuw. De dorpsapotheek uit 1894 is weer in oude glorie hersteld en voorzien van 19e-eeuwse opstandflessen, pillendoosjes en andere benodigdheden.

Het *Doktershûs* in Stiens werd tijdens de Nationale Duurzame Huizen Route in 2018 door een deskundige jury verkozen tot 'Duurzaamste huis van Nederland' in de categorie 'Woning voor 1945'.

LET OP: Het Doktershûs is alleen te bezichtigen na vooraanmelding via website stinze.stiens@icloud.com

Er zijn drie rondleidingen in de ochtend (10-11-12 uur) en drie in de middag (13-14-15 uur). Per tijdstip zijn er maximaal 10 deelnemers. Bezichtiging van het pand buiten deze rondleidingen is niet mogelijk.

16. Stiens – Langebuorren 5 (rentenierswoning)

In de eerste helft van de 19e eeuw was op deze plek aan de Langebuorren een schoenmakerij gevestigd, met leerlooierij op het achtererf aan de Kakewei. Het pand werd meermalen herbouwd, voor de laatste keer in 1905. Geheel in de stijl van die tijd is de woning rijk gedecoreerd met tegeltableaus en ornamenten op de topgevel. Van binnen is het huis net zo fraai als van buiten. Opvallend zijn de terrazzo vloer en tochtdeur met geëst glas in de hal, stucdecoraties op plafonds en wanden, de natuurstenen schoorsteenmantels met gestileerde Art Nouveau-decoraties en de schoorsteen in de achterkamer met als hoekelementen pilaster-tjes met cannelures en een korinthisch kapiteel. Opdrachtgever voor de bouw was Trijntje Minnes Andringa. Zij kocht het perceel in 1901, kort nadat haar man Tjeerd Johannes Boelstra het jaar daarvoor op 53-jarige leeftijd was overleden. Zoals veel Boelstra's bestierde het echtpaar een boerderij in het Stiensers Oudland, nu Truerderdyk 24. Die werd na het overlijden van Tjeerd voortgezet door zoon Minne Boel-

Langebuorren 5, 2022

stra en zijn vrouw Janke. Slechts zeven jaar na de bouw van het huis overleed Trijntje Boelstra-Andringa, waarna haar zoon Johannes er met zijn gezin in trok en jarenlang bleef wonen.

17. Stiens – Pieter Jellensingel 1 (Sint Vituskerk)

De Grote of Sint Vituskerk is rond 1100 gesticht door de Benedictijnen uit het klooster Corvey. Bij een aanblik op de buitenmuren zijn de verschillende bouwfases uit de 13e en 15e eeuw nog te herkennen. Zo is in het metselwerk te zien hoe de gotische spitsboogramen oudere romaanse daglichtopeningen hebben vervangen. Daarnaast zijn er verschillende sporen van vroegere ingangen te herkennen, zoals de rondbogige poort in het midden van de kerk en de twee spitsbogen ten westen daarvan. De grote rondbogen wijzen op ingangen naar verdwenen kapellen. Het houten tongewelf uit de 16e eeuw heeft een unieke vorm dankzij het verhoogde middengedeelte. Opvallend zijn verder de rijk versierde 17e-eeuwse herenbanken in de koorsluiting, de grote portretzerk en het Van Dam orgel (1829-'30). De beeldbepalende gotische kerktoeren van de Sint Vituskerk verrees in de tweede helft van de 15e eeuw. Hiervoor stond op deze

Sint Vituskerk, circa 1900

plek een kerkportaal. De muren van de toren zijn beneden wel 160 cm dik. Ze zijn niet van massief metselwerk, maar opgevuld met los bouw materiaal. Het metselwerk aan de top van de toren verraaft een restauratie in 1898, te herkennen aan het van de kloostermop afwijkende type steen, waarmee de westelijke top destijds opnieuw is opgemetseld. Met deze nieuwere baksteen van waalformaat zijn in dezelfde tijd ook de huidige toegang van het kerkportaal en de achterzijde van het koor vernieuwd. In de toren hangen drie kerkklokken uit 1381, 1509 en 1607.

Binnen in de kerktoren is aan het stenen trapje, dat tussen de ruimte onder de toren en het huidige kerkportaal ligt, het hoogteverschil van de vloer van de toren en de vloer van de kerk en het kerkhof af te lezen. In de jaren '70 van de vorige eeuw is een stoepplaat in de noordmuur van de kerk ontdekt die aanwijst dat de kerkvloer ooit 90 cm lager heeft gelegen. Waarom zowel de terp als de kerk ooit zijn opgehoogd is nog altijd een raadsel.

18. Stiens – Harnsterdyk 8 (Zathe De Botermijn)

Zathe *De Botermijn* werd in 1885 gebouwd in opdracht van Johannes Pieters Boelstra (1831-1894), telg uit een welvarend Stienzer boerengeslacht en een van de oprichters van de plaatselijke coöperatieve zuivelfabriek. Vrijwel vanaf het begin werd de boerderij bewoond door zijn zoon, de jonge Johannes Boelstra (1868-1947), die ook de aangrenzende boerderijen *Swaarderterp* (Harnsterdyk 9) en *Horne Zathe* (Harnsterdyk 7) bezat. Johannes Boelstra was een typische herenboer uit het einde van de 19e eeuw. Hij was op *De Botermijn* niet alleen actief als succesvol paarden-

Zathe De Botermijn, 2022

en veefokker, maar ook gemeenteraadslid voor de Vrijheidsbond, mede-oprichter van de N.V. Friesche Sportclub en een begenadigd biljarter. Uit zijn huwelijk met Grietje Lourens Olivier (1866-1932) werden twee dochters, Rigdje en Neeltje, geboren.

Na het overlijden van hun ouders erfden beide zussen de drie boerderijen aan Harnsterdyk. Rigdje en haar man Jan Nannes Wassenaar bleven actief in de veefokkerij en hun uitmuntende vee werd over de hele wereld verkocht. Neeltje trouwde met Douwe Hoogeveen, een classicus en kunstschilder, en verhuisde naar Haarlem. Beide huwelijken bleven kinderloos.

Als erbetoon aan hun ouders richtten de gezusters Boelstra samen met hun echtgenoten in 1952 de Boelstra-Olivierstichting op, die steun verleent aan activiteiten op het gebied van cultuur en landbouw in de meest ruime zin. Het kapitaal van de stichting wordt gevormd door de drie boerderijen. In het voorhuis van

De Botermijn, dat voorheen werd gebruikt als recreatiewoning door het echtpaar Hoogeveen-Boelstra, bevindt zich de prachtige regentenkamer van de stichting.

Neeltje en Rigdje Boelstra (foto: collectie Boelstra-Olivierstichting)

HUISREGELS

Tijdens Open Monumentendag 2022 gelden de volgende huisregels:

- Volg aanwijzingen van OMD-vrijwilligers en pandeigenaren op.
- Volg binnen de gebouwen de (eventueel) aangegeven looproute.
- Raak niets aan.
- Blijf thuis bij verkoudheids- en griepverschijnselen.

Fotografieren

Het is niet toegestaan om in een bezocht pand foto's van het interieur te maken zonder toestemming van de pandeigenaar of de daar aanwezige vrijwilliger.

Centraal informatiepunt

Het centrale informatiepunt van deze Open Monumentendag is gevestigd in het voormalige gemeentehuis van Leeuwarderadeel, Lijpstrjitte 1 te Stiens.

Colofon

Organisatie Open Monumentendag Leeuwarden: Historisch Centrum Leeuwarden, Monumentenzorg gemeente Leeuwarden, Leeuwarder Historische Vereniging Aed Levwerd

De Open Monumentendag Leeuwarden 2022 is financieel mogelijk gemaakt door:

- Zadelfonds gemeente Leeuwarden
- Gemeente Leeuwarden

Veel dank gaat uit naar de alle eigenaren en gebruikers van opengestelde panden, naar de vrijwilligers en naar Documentatiestichting Leeuwarderadeel, Dorpsbelang Britsum, Dorpsbelang Jelsum-Koarnjum, Plaatselijke

Commissie Alde Fryske Tsjerken Jelsum en Koarnjum, Stichting Dekemastate, Stichting Martenastate, Stichting Monumentenzorg Leeuwarderadeel en Stichting Stinze-Stiens. Dankzij hun inzet, deskundigheid en gastvrijheid kan de Open Monumentendag tot stand komen.

Redactie en teksten: Open Monumentendag Leeuwarden

Foto's: collectie Historisch Centrum Leeuwarden, collectie Documentatiestichting Leeuwarderadeel

Ontwerp: Richard Bos

Druk: Dekker Creatieve Media & Druk